

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ Բ-Ի ԵՎ ՆՐԱ ՀԱՋՈՐԳՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

1. ԿՐԱՍՍՈՍԻ ՊԱՐԹԵՎԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Առաջին եռապետությունը: Արտավազդ Բ-ի թագավորության սկիզբը՝ 55 թվականին, զուգահեռապես մի այլ «գահակալման» հետ, որ տեղի ունեցավ հանրապետական Հռոմում: Կոնսուլներ դարձան Կրասսոսը և Պոմպեոսը: Դեռևս 60 թվականից Հռոմում գործում էր անպաշտոն մի ընկերակցություն, այսպես կոչված Առաջին եռապետությունը, որի երեք անդամներից մեկը արդեն հայտնի Պոմպեոսն էր, իսկ մյուս երկուսը՝ Մարկոս Լիկինիոս Կրասսոսը և Գայոս Հուլիոս Կեսարը: Եռապետության իրական կազմակերպիչն ու մղիչ ուժը հենց վերջինս էր և նրա մտադրությունն էր Հռոմի երկու առավել ազդեցիկ քաղաքացիների հեղինակությունն օգտագործել հասնելու համար միանձնյա իշխանության:

Եռապետների նպատակները, իրենց անձնական բնույթով հանդերձ, հարազատորեն արտահայտում էին հռոմեական պետության ներքին ու արտաքին վարձացման օրինաչափությունները: Դրանք էին հանրապետական կարգերի թուլացումը, որ սկսվել էր դեռ նախորդ դարի վերջերից, միապետական կարգերի աստիճանական ստեղծումը՝ ներքին բնագավառում, և նորանոր երկրների հափշտակումը, յուրացումն ու կեղեքումը՝ արտաքին բնագավառում:

Կրասսոսի մասին Պլուտարքոսը գրում է, թե «Հռոմեացիների պնդմամբ Կրասսոսի բազմաթիվ բարեմասնությունների փայլը նսեմանում էր նրա մեկ արատի՝ ընչաքաղցության պատճառով: Կարծում եմ, սակայն, որ այդ արատը գերազանցելով նրա մնացած արատներին, պարզապես ստվերում էր պահում դրանք»¹:

Կրասսոսն ուներ նաև խոշոր զորավար լինելու հավակնություն և նրա այդ մոլուցքին հագորդ չէր տվել Սպարտակի ապստամբության ճնշումը, որ նա կատարել էր եզակի դաժանությամբ: Նա տենչում էր արտաքին նվաճումների, որոնք միաժամանակ իր կարողությունն ավելացնելու լավագույն միջոց էին հայթայթում նրան:

¹ Plut., Crass., 2:

Պոմպեոսի ցանկությունն էր, հաղթահարելով Լուկուլոսի և նրա կողմնակիցների դիմադրությունը, սրինական ձեավորում տալ Արևելքում տնօրինած իր գործողություններին, որոնք մասամբ (Տիգրանի հետ կնքած պայմանագրի՝ Ասորիքի՝ հռոմեական պրովինցիայի վերածումը և այլն) վերը բնութագրվեցին:

Նորընտիր կոնսուլները երկարաձգեցին Կեսարի կառավարչության ժամկետը՝ Գալլիայում, և իրենց համար հնգական տարով նախատեսեցին պրոկոնսուլական նահանգները (Պոմպեոսին՝ Իսպանիան, Կրասսոսին՝ իր փափագած Ասորիքը)²:

Կրասսոսը Ասորիքում: Կրասսոսին այստեղ հրապուրում էր ոչ միայն կեղծքամք ու կաշառակերության հարստությունն՝ դիզելու հնարավորությունը, որ ստանում էր ամեն մի հռոմեական նահանգապետ, այլ՝ Կրասսոսից շատ ավելի՝ պարթևների դեմ արշավանք կազմակերպելու ծրագիրը, որ նա վաղուց ի վեր փայփայում էր: Պարթևների հարստության մասին հրաշքներ էին պատմում: Բայց Կրասսոսը սրանով էլ չէր բավարարվում: Նա երազում էր Ալեքսանդրի հետքերով հասնել «մինչև բակտրիացիները, հնդկները և նրանցից այն կողմ գտնվող ծովը»³:

Կրասսոսը Ասորիք է ժամանում 54 թվականի գարնանը և Գաբինիոսից ընդունում զորքերի հրամանատարությունը: Ծերակույտը դեմ էր պարթևների հետ պատերազմ սկսելուն: Կրասսոսը, սակայն, ստացավ իր ընկերակից-եռապետների քաջալերանքը և այդ բավական էր, որպեսզի նա նույն տարին ծավալեր նախնական-հետախուզական բնույթի որոշ ռազմական գործողություններ: Կրասսոսն անցնում է Եփրատը՝ պարթևների տերության սահմանը, ետ շարժվելով սատրապ Սիլլակի փոքրաքանակ զորքը և գրավում մի քանի քաղաքներ: Այս շնչին հաջողությունը Կրասսոսը բավարար համարեց՝ զորքին թույլ տալու իրեն «իմպերատոր» հայտարարել: Այնուհետև, նա կայազորներ թողնելով՝ քաշվում է Ասորիք՝ ձմեռելու և հիմնական արշավանքը նախապատրաստելու: Դրամ հաջիցից նպատակով նա կանգ չառավ տաճարներ կողոպտելու առջև⁴:

Գարնան կողմը ժամանեցին պարթևական թագավոր Օրոդեսի դեսպանները, նպատակ ունենալով շոշափելու Կրասսոսի մտադրությունները: Կրասսոսը հայտարարում է, թե պատասխանը կտա Տիգրիսյան Սելեկիայում (այսինքն՝ պարթևներին նվաճելուց հետո): Դեսպանը նկատում է, թե ավելի շուտ իր ձեռքի ափին մազեր կրուսեն, քան Կրասսոսը կտեսնի Սելեկիան⁵:

² Տե՛ս A. Heuss, Römische Geschichte, Braunschweig, 1960, էջ 102 և հաջ.: Հանրապետական Հռոմի գերագույն պաշտոնյաները, զույգ կոնսուլները իրենց կառավարման տարին ավարտվելուց հետո ուղարկվում էին յուրաքանչյուրը մի առանձին պրովինցիա կառավարելու և անվանվում պրոկոնսուլներ. իրենց դիրքը սրանք սովորաբար օգտագործում էին կոնսուլության ժամկետում արած ծախսերը բազմապատիկ հատուցելու համար:

³ Տե՛ս Plut., Crass., 16:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 17:

⁵ Տե՛ս N. Debevoise, A political history of Parthia, Chicago, 1938, էջ 81 և հաջ.:

⁶ Տե՛ս Plut., Crass., 18:

Նույն այդ ժամանակները Կրասսոսին այցելության է գալիս հայոց Արտավազդ թագավորը, 6000-անոց հեծյալ դրանիկ զնդի ուղեկցությամբ⁷:

Հայերի նախնական կողմնորոշումը: Իր նախորդ պատմության ընթացքում Հայաստանը պայքարել էր պարթևների դեմ՝ փոփոխական հաջողությամբ (մ. թ. ա. II դարի վերջերին՝ հօգուտ, իսկ Տիգրանի օրոք՝ ի վնաս պարթևների): Պայքարել էր և Հռոմի դեմ, բայց շատ ավելի աննպաստ վախճանով: Սակայն կարևորն այն է, որ պայքարել էր մերթ մեկի, մերթ մյուսի դեմ, և երբեք չէր լիզել այնպիսի իրադրություն, որ Հայաստանը սեղմված լիներ այդ երկու ուժերի միջև:

Արտավազդ Բ-ի դրամներից

Եթե Արտավազդը չգնար Կրասսոսի մոտ և անցներ պարթևների կողմը, կնշանակեր, որ նա համոզված է կամ գոնե ենթադրում է, թե պարթևները ապագա պատերազմում հաղթող կհանդիսանան: Իսկ հայերը, Արտավազդը, ավելի շուտ հակառակ համոզմունքին պիտի լինեին, ելնելով մոտիկ անցյալի իրադարձություններից, որոնց ընթացքում Հռոմը դրսևորել էր իրեն որպես անպարտելի ուժ: Ուրեմն, պետք էր զնալ, որ միաժամանակ նշանակում էր միանալ հռոմեացիներին:

Որ Արտավազդին այսպիսի բեռնացած, սև ու սպիտակ, «կամ» կամ» ձևով էր ներկայանում իրադրությունը, այդ մասին պարզորոշ վկայում է նրա մշակած այն ծրագիրը, որ նա ներկայացրեց Կրասսոսին: Պետք է ասել, որ Արտավազդի ցուցաբերած մոտեցումը այս ծանր խնդրին՝ նշանակալից չափով դիվանագիտական չէր: Բայց այստեղ պատճառը ամենևին Արտավազդի դիվանագիտական ունակությունների պակասը չէր (նա դեռ կղրակորի դրանք Անտոնինոսի արշավանքի կապակցությամբ): Պատճառն այն էր, որ Հայաստանը,

⁷ Կրասսոսի ու Արտավազդի փոխհարաբերությունները և Կրասսոսի արշավանքի մանրամասնությունները հայտնի են Պլուտարքոսի գրչին պատկանող՝ Կրասսոսի կենսագրությունից:

հայ ժողովուրդն ինքը դեռ կռանի և սալի միջև ընկածի դժվարին քաղաքակա-
նությունը վարելու պատմական փորձ չունենր:

Արտավազդի ծրագիրը: Արտավազդի առաջարկները հիմնականում երկուսն են, և երկուսն էլ վկայում են, որ Արտավազդը լուրջ վճիռ էր կայացրել իր կողմնորոշման հարցում⁸:

ա) Ի հակադրություն Կրասսոսի ծրագրի, այն է՝ արշավել պարթևների դեմ Միջագետքի տափաստանների ու անապատների միջով, Արտավազդը գտնում էր, որ ներխուժումը պիտի կատարել Հայաստանի վրայով՝ հռոմեական բանակը հեռու պահելու պարթևական բանակի հիմնական ուժը կազմող հեծելազորի գործողությունների համար նպաստավոր տափարակ վայրերից և Հայաստանն ապահովելու պարթևների պատասխան հարվածից:

բ) Արտավազդը ի հավիտումն իր հետ բերած 6000 հեծյալների, Կրասսոսին առաջարկեց ևս 10.000 հեծելազոր և 30.000 հետևակ, այսինքն՝ նա հռոմեական զորավարի տրամադրության տակ էր դնում Հայաստանի դորքերի մի ստվար մասը:

Իր այս առաջարկներով Արտավազդը փաստորեն հիմնովին լծվում էր հռոմեական ռազմական կառքին: Հիրավի, ուրիշ բան չի կարող նշանակել հռոմեական զորքը Հայաստանի տերիտորիա մտցնելը և հայկական զինված ուժերի շուրջ կեսը նրան միացնելը:

Սակայն այս անգամ բախտը ժպտաց Արտավազդին, հանդիման հանելով նրան իր հռոմեական գոռոզության մեջ կարծրացած ու բթացած այնպիսի մեկին, որպիսին էր Մարկոս Կրասսոսը: Արտավազդը իմացավ Ասորիքում, որ պատերազմն սկսվել է առանց Հռոմի ծերակույտի համաձայնության, ուրեմն և իր ու Հայաստանի՝ այդ պատերազմին մասնակցելու անհրաժեշտությունը կախված է միայն Կրասսոսի հզորության աստիճանից: Նա տեսավ, որ այդ ուժերը այնքան էլ ահավոր չեն, որ արշավանքն ընդհանրապես վատ է նախապատրաստված: Եվ, վերջապես, համոզվեց, որ ինքը՝ Կրասսոսը, ապիկար մարդ է, անընդունակ իր ծրագրածը իրագործելու, անչափ ինքնահավան, թշնամուն թերազնահատող, բարեկամների հետ հաշվի չնստող: Նա տեսավ, որ արշավանքի բոլոր հնալավոր երթուղիներից Կրասսոսն անդառնալիորեն ընտրել է ամենավտանգավորն ու աղետաբերը՝ տափաստանների միջով, ուր նրա զորքին հետամուտ էր լինելու ոչ միայն պարթևների այրուձին, այլև սովն ու ծարավը:

Պետք է կարծել, որ Արտավազդի մտադրությունների և ընդհանրապես տվյալ պատերազմի ու նրա հեռանկարների մասին նրա պատկերացումների բեկումը տեղի ունեցավ հենց այստեղ, արշավանքի իր ծրագիրը Կրասսոսի կողմից մերժվելուց հետո: Հակառակ դեպքում Արտավազդը կամ պիտի մնար Կրասսոսի բանակում իր հետ բերած զինդի հետ և մասնակցեր արշավանքին, կամ հեռանալու դեպքում՝ անհապաղ ուղարկեր խոստացած զորքերը: Այնինչ Արտավազդը թողեց ու հեռացավ Հայաստան, առկախ թողնելով իր խոստացած զորքի ուղարկման ժամկետը:

⁸ *Strabo* *Plut.*, *Crass.*, 19:

Կրասսոսը կարծես թե մեծ նշանակություն չտվեց դրան, իր հույսերը կապելով հռոմեական լեգեոնների և մյուս դաշնակիցների հետ, որոնցից մեզ հասել են արաբ Ալթաուդոնիտի և Եդեսիայի արքա Աբգարի անունները⁹։

Կրասսոսի արշավանքի օկիզըը: 53 թվականի գարնանը Կրասսոսն անցավ Եփրատը Զեզմայի մոտ, ունենալով 42 հազար զինվոր, որոնցից 4 հազարը՝ այրուծի, նույնքան թեթևազեններ. մնացածը հռոմեական լեգեոններն էին կազմում¹⁰։ Նրա օգնականներից Կասսիոսը (հետագայում Հուլիոս Կեսարին սպանողներից մեկը) ունակ զինվորական, խորհուրդ էր տալիս գործել առանց շտապողականության, ավելի տեղեկություններ ձեռք բերել հակառակորդի ուժերի քանակի և բնույթի մասին և այլն, բայց Կրասսոսն անդրդվելի էր։

Պլուտարքոսի պատմելով, երբ հռոմեական բանակն արդեն բավական խորացել էր դեպի չոր տափաստանները, «ժամանեցին հայոց Արտավազդի պատվիրակները և պատմեցին, թե ինչ դժվարության մեջ է նա, ստիպված լինելով սլաքարել իր երկիր ներխուժած Օրոդեսի դեմ, Հնարավորություն չունենալով զենվորներ ուղարկել Կրասսոսին, նա խորհուրդ էր տալիս կամ թեքվել իր ճանապարհից, միանալ հայերին և ընդհանուր ուժերով պայքարել Օրոդեսի դեմ, որ լավագույնը կլիներ, և կամ առաջ ընթանալու դեպքում, ճամբար զարկել միայն բարձունքների վրա, խուսափելով այրուծիի հարձակման համար նպաստավոր վայրերից։ «Կրասսոսը, սակայն, — շարունակում է Պլուտարքոսը, — զայրույթով ու անխոհեմությամբ լի, գրավոր պատասխան չտվեց և հրամայեց հայտնել միայն, թե այժմ ժամանակ չունի Հայաստանի համար, բայց հետո կգա և Արտավազդի հետ հաշիվ կտեսնի նրա դավաճանության համար»¹¹։

Կրասսոսին ուղարկած այս դեսպանությունը թերևս Արտավազդի վերջին փորձն էր՝ հետևելու իր նախապես մշակած ծրագրին և կամ դիվանագիտական քայլ՝ հռոմեացիների ապագա մեղադրանքներից իրեն ու Հայաստանը ապահովագրելու ուղղությամբ։

Մինչ այդ, Օրոդեսը, անշուշտ, տեղյակ լինելով հռոմեացիներին ուժերի բանակին, իր զորքերը երկու մասի էր բաժանել և մեկը՝ այրուծիի գերակշռությամբ, ուղարկել Կրասսոսի դեմ, հրամանատարությունը հանձնելով Սուրեն զորավարին, որը շնայած երիտասարդ, բայց փորձված ռազմիկ էր։ Մյուս մասը՝ հետևակի գերակշռությամբ, Օրոդեսը անձամբ վարեց Հայաստան և սկսեց ասպատակել երկիրը¹²։ Պարթևների Հայաստան ներխուժելու անմիջական պատճառը՝ այն դեպքում, երբ Արտավազդը դեռ չէր հասցրել մասնակցել Կրասսոսի արշավանքին, դժվար է որոշել։ Հավանաբար ճիշտ է այն կարծիքը¹³, որ նրանք տեղեկացել էին Արտավազդի այցելությանը և որոշել նախահարձակ լինել։ Ինչևիցե, այս փաստը մի ավելորդ անգամ ամրապնդում է այն դրույթը, որ չեզոքությունը Հայաստանի համար անիրագործելի մի բան էր։

Եթե այդպես է, ապա Արտավազդի միակ ճիշտ և բնական քայլը պիտի լի-

⁹ S⁸ N. Debevoise, A Political History of Parthia, էջ 80.

¹⁰ S⁸ N. նույն տեղում, էջ 83.

¹¹ Plut., Crass., 22.

¹² S⁸ N. Dio, XL, 16, 1—3.

¹³ S⁸ N. շրջագծով Արմեն, Անկում Արտաշեսյան հարստության Պիլոս, 1967, էջ 47.

ներ փորձել խաղաղեցնել ներխուժած պարթևներին, համաձայնության գալով նրանց հետ։ Օրոգեսը, որ Հայաստանի հետ պատերազմելու կամ այն նվաճելու հատուկ ծրագրեր չէր որոշում, առիթ չունեի շրջառաջելու հայերի այդ ձգտմանը, նկատի ունենալով, բացի ներկա իրավիճակից, նաև ապագայի փոթորիկները, որոնց մեջ Հայաստանի դիրքավորումը կարող էր վճռող դեր խաղալ։

Այսպիսի պարագաներում հայերի և պարթևների միջև համաձայնություն կնքվեց, որը իրերի տրամաբանական ընթացքով վերաճեց դաշնակցության։ Վերջինս էլ ամրապնդվում է գինաստիական ամուսնությամբ՝ Արտավազդի քույրը կնություն է տրվում պարթևական թագաժառանգ Բակուրին։

Հարսանիքով պսակված դաշնագրի կնքումը, ինչպես պատմում է Պլուտարքոսը, ուղեկցվել է փոխադարձ հրավերներով ու խնձույքներով։ Այս բուրբ տեղի էր ունենում, իհարկե, հայկական հողի վրա, ամենայն հավանականությամբ՝ Արտաշատում։ Խնձույքներից մեկի պահին, երբ ճաշասեղաններն արգեն հավաքված էին և նրանք արքաներն էլ ու նրանց շրջապատը զմայլվելիս հին լինում տրալլացի Յասոն ողբերգակի և նրա խմբի ներկայացրած՝ Եվրիպիդեսի «Բաքոսուհիներով», ներս է մտնում Միլլակ սատրապը և դահլիճի մեջտեղը նետում Մարկոս Կրասսոսի գլուխը¹⁴։ Մինչդեռ Արտավազդն ու Օրոգեսը տոնում են իրենց դաշինքը, ռազմադաշտում տեղի էին ունեցել մեծ իրադարձություններ։

Խառանքի ճակատամարտը։ Մերժելով Արտավազդի խորհուրդը, Կրասսոսը շարունակել է ճամփան և հասել Միջագետքի Խառան (Կառոս) քաղաքի մոտերքը։ Նահանջ ձևացնող պարթևների համար տեղանքը բարենպաստ էր և Սուրեն զորավարը որոշում է կանգնեցնել հռոմեացիների երթը և ճակատամարտ տալ¹⁵։ Կրասսոսը իր ռազմական կարգերի մի թևը հանձարարում է Կասիոսին, իսկ մյուսը՝ իր որդի Պուբլիոսին, իրեն վերապահելով կենտրոնը։ Զարմանալի փաստ է, որ այդքան ժամանակ իր հետապնդած պարթևական ուժերի մասին Կրասսոսը պարզ պատկերացում չունեի ոչ քանակի և ոչ էլ տակտիկայի առումով։ Փաստորեն նա ճակատ էր տալու անհայտ թշնամու դեմ, ինքը, սակայն, շատ լավ հայտնի լինելով նրան։

Այդ մասին է վկայում ճակատամարտի ողջ ընթացքը։ Նախապես պարթևները լաթեր ու կաշիներ ձգելով իրենց զենք ու զրահի վրա, մեղմել էին նրանց փայլը և այն տպավորությունը գործել հակառակորդի վրա, թե փոքրաքանակ են։ Այնուհետև, մոտենալով մինչև նետընկեց հռոմեորդյան վրա, սկսում են նետերի տարափ տեղալ և նոսրացնել հակառակորդի շարքերը։ Կրասսոսի սպասածին հակառակ, այդ տարափը ոչ դադարում է, ոչ իսկ թուլանում՝ նետերի սպառման պատճառով, որովհետև պարզվում է, որ նետածիգները անընդհատ լրացնում են իրենց պաշարները թիկունքում շարված ուղտերի բեռներից։ Միևնույն ժամանակ պարթևները սկսում են շրջանցել հռոմեական զորքի թևերը։ Կրասսոսը, տեսնելով այս, հրամայում է իր որդուն՝ Պուբլիոսին, հարձակում սկսել իր ղեկավարած թևով։ Պարթևները նահանջի, ապա

¹⁴ *St. u. Plut., Crass., 33:*

¹⁵ *Ճակատամարտի նկարագրությունը տե՛ս Plut., Crass., 23—31:*

և փախուստի ցույց են անում, և ոգևորված երիտասարդը նետվում է նրանց հետևից իր շորս հազարանոց ջոկատով: Սակայն բավական տարածություն անցնելուց հետո, պարթևները ետ են դառնում և շրջապատում այդ ջոկատը: Մեծ մասը սպանվում է, ներառյալ՝ Պուրլիոս Կրասսոսը, որն իր զինակիրին հրամայում է սուրը իր կողը մխրձել. մի մասն էլ գերի է ընկնում: Պուրլիոսի գլուխը՝ աշտի վրա ցցած, տանում են ցուցադրելու Կրասսոսին և նրա բանակին:

Հռոմեացիները, բոլորովին հուսալքված, սկսում են նահանջը, որը տևում է մի քանի օր: Այդ միջոցին պարթևները անընդհատ հարվածներով մաշում էին թշնամու զորքը և ի վերջո շրջապատում ու գերի են վերցնում նրա մեծ մասը՝ Կրասսոսի հետ միասին: Մի փոքր մասին՝ Կասսիոսի գլխավորությամբ, հաջողվում է փախչել ու վերադառնալ Ասորիք: Արշավանքի ընթացքում հռոմեացիները 20 հազար զոհ տվին և կորցրին լեգեոնների արծվեկիր դրոշմները:

Դիսատելով իր ձեռքն ընկած Կրասսոսին, Սուրեն զորավարը նրա զուխն ուղարկում է Օրոդեսին, որը և ստանում է այն Հայաստանում՝ խնձույթի պահին:

Իր գոհունակությունը Սուրենին պարթև արքան արտահայտում է առատ նվերներով:

Սակայն այդ գոհունակության զգացումը շուտով նախանձի և երկյուղի փոխվեց Սուրեն զորավարի նկատմամբ: Վերջինս ոչ միայն տաղանդավոր ռազմիկ էր, այլև թագավորական Արշակունի տոհմից հետո, իր նշանակությամբ ու հարստությամբ երկրորդ Սուրեն տոհմի ներկայացուցիչ, մի տոհմ, որին վերապահվում էր արքային թագադրելու պատիվը¹⁶: Սուրենը, հերավի, հրճված իր տարած հաղթանակով, Տիգրիսի ափի Սելևկիայում հաղթահանողես է կազմակերպում ի զավեշտ Հռոմում ընդունված նման հանդեսների, որի ժամանակ Կրասսոսի փոխարեն ցուցադրում է նրա նման մի հռոմացու՝ պարթևական կանացի զգեստով: Թափորը եզրափակում է Սելևկիայի պոռնիկների բազմությունը:

Օրոդեսին դուր չի գալիս Սուրենի վաստակած փառքը և նրա վարվելաձևը: Թերևս, նա վախենում էր, չլինի թե Սուրենը իր թագադրողի իրավունքն օգտագործի ինքն իր գլխին թագ դնելու համար, ուստի սպանել է տալիս իր զորապետին¹⁷:

Հռոմի առաջին փորձը՝ նվաճել պարթևներին, այսպիսով, ավարտվում է ահավոր պարտությամբ, որի մասին սոսկումով պիտի հիշելին հռոմեացիներին մի քանի սերունդներ: Այն ցույց տվեց նաև, որ Հայաստանի դիրքը վճռական նշանակություն ունի Արևմուտքի և Արևելքի բախումներում:

2. ՊԱՐԹԵՎԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔԸ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ասորիքի ասպատակությունը 51—50 թվականներին: Հռոմեացիների հարձակմանը հաջորդեց պարթևների հակահարձակումը: Զորքի գլուխ էր կանգնած թագաժառանգ Բակուրը: Բայց որովհետև սա տակավին երիտասարդ ու

16 *Strabo* *Plut.*, *Crass.*, 21.

17 *Strabo* *Plut.*, *Crass.*, 32, 33.